

Investigating the relationship between symbols in the physical environment of the elderly and creating a sense of vitality in them

Farahnaz Tahiri

MA Student of Architecture Engineering, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

Hamzeh Gholamalizadeh *

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

*Corresponding author's email address:

H.gholamalizadeh@yahoo.com

How to cite this article:

Farahnaz Tahiri, Hamzeh Gholamalizadeh, Investigating the relationship between symbols in the physical environment of the elderly and creating a sense of vitality in them, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):29-38.

بررسی رابطه‌ی بین نمادها در محیط

کالبدی سالمندان و ایجاد حس

سرزندگی در آنان

فرحناز طهیری

دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

حمزه غلامعلی زاده *

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

فرحناز طهیری، حمزه غلامعلی زاده، بررسی رابطه‌ی بین نمادها در محیط کالبدی سالمندان و ایجاد حس سرزندگی در آنان، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰؛ ۶(۲): ۲۹-۳۸.

Abstract

Considering the increasing trend of the elderly population and its impact on the society, improving their quality of life is one of the most important issues of the current century. Therefore, knowing the environmental factors that can be effective in improving their living conditions; It is necessary. The purpose of this research is to understand the needs of the elderly and provide solutions to create a sense of vitality in them. The research method in this research is descriptive-analytical and the method of analysis is done through logical reasoning. In this article, first, the basic needs of the elderly are examined, and then, by comparing and evaluating the research findings, solutions are presented to design and optimize their living environment. The findings of this research showed that attention to their psychological needs is one of the issues that can make the elderly adapt to their care centers. To some extent, the built environment can be a platform or facilitator to meet some of these needs. The elderly do not tend to make major changes in the environment that surrounds them. Establishing the mental connection of the elderly with the perceptible meanings of the physical environment, or in other words matching the perceptual findings from the environment with "mental schemas" from their past experiences; It can have the most impact on other needs. Therefore, to create a connection between the built environment today and the past, it seems that referring to the past and reviewing memories by using symbols and signs in the built environment can be effective in creating a sense of vitality for the elderly.

Keywords

Elderly, built environment, symbols, sense of vitality

چکیده

با توجه به روند افزایش جمعیت سالمند و تأثیرگذاری آن بر جامعه، پرداختن به بهبود کیفیت زندگی آنان یکی از مهم‌ترین مسایل قرن حاضر به شمار می‌آید. لذا شناخت عوامل محیطی‌ای که بتواند در بهبود شرایط زندگی آنان موثر باشد؛ ضرورت دارد. هدف از پژوهش حاضر، درک نیازهای سالمندان و ارائه راهکارهایی به منظور ایجاد حس سرزندگی در آنان است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و شیوه تحلیل آن از طریق استدلال منطقی صورت می‌پذیرد. در این مقاله نخست به بررسی نیازهای اساسی سالمندان و سپس با مقایسه و ارزیابی یافته‌های پژوهش، به ارائه راهکارهایی جهت طراحی و مناسب‌سازی محیط زندگی آنان، پرداخته شده است. یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان داد از جمله مسائلی که می‌تواند موجب سازگاری سالمندان با مراکز نگهداری آنان شود، توجه به نیازهای روانی آنان است. محیط ساخته‌شده تا حدودی می‌تواند بستر یا تسهیل‌کننده‌ی تأمین برخی از این نیازها باشد. سالمندان در محیط‌هایی که آنان را احاطه کرده است به تغییرات عمده تمایل ندارند. برقراری ارتباط ذهنی سالمندان با معانی قابل‌ادراک محیط کالبدی یا به عبارتی تطابق یافته‌های ادراکی حاصل از محیط با «طرح‌واره‌های ذهنی» از تجربیات گذشته آنان؛ می‌تواند بیش‌ترین اثرگذاری را بر سایر نیازها داشته باشد. بنابراین برای ایجاد ارتباط بین محیط ساخته‌شده امروز و گذشته به نظر می‌رسد ارجاع به گذشته و مرور خاطرات با به‌کارگیری نمادها و نشانه‌ها در محیط ساخته‌شده، می‌تواند در ایجاد حس سرزندگی سالمندان موثر باشد.

کلمات کلیدی

سالمندان، محیط ساخته‌شده، نمادها، حس سرزندگی

سالمندی پدیده‌ای جهانی است که در آینده‌ی نزدیک به عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجتماعی و رفاهی کشورهای در حال توسعه

۱- مقدمه

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مطرح خواهد شد. از قرن ۱۸، به علت پیشرفت‌های صورت گرفته در علم و فناوری، بهبود پزشکی و کیفیت خدمات بهداشتی، متوسط امید به زندگی و نسبت جمعیت سالمند به کل جمعیت افزایش یافته است. بدین معنی که افزایش جمعیت سالمندان یک جامعه مستلزم افزایش امکانات رفاهی و اجتماعی و متناسب‌تر شدن محیط زندگی این قشر از جامعه با نیازهای آنان است.

براساس اظهارات برخی از پژوهش‌ها، امروزه اکثر سالمندان در جهان از وضع و موقعیت شایسته‌ای برخوردار نیستند و مشکلات عاطفی، روانی، جسمی و مالی بسیار دارند. وضع زندگی آن‌ها به گونه‌ای نیست که بتوانند به زندگی امیدوار باشند. اغلب در تنهایی و انزوا به سر می‌برند و چه بسیار از آنان در خانه‌های سالمندان یا در بیمارستان‌ها غریبان می‌میرند. متأسفانه به دلیل شیوه‌ی معیشت امروزی، نوع زندگی شهری، معیشت ناشی از سرمایه‌داری و حضور افراد خانواده در خارج از خانه، امکان نگهداری سالمند و برطرف کردن نیازهای او مقدور نیست. ایران نیز مانند سایر کشورها با پدیده‌ی افزایش جمعیت سالمند و مشکلات مربوط به آن مواجه است. از طرفی روند نگهداری سالمند در مراکز نگهداری آنان در ایران نیز با مشکلاتی مواجهه بوده که به قرار زیر است:

- عدم برخورداری از فضای شخصی مناسب
  - عدم رعایت تناسبات فیزیکی در تأمین فضاهای زیستی آنان
  - عدم سازگاری سالمندان با مراکز نگهداری آنان
- تأمین موارد فوق می‌تواند در بهبود زندگی سالمندان در مراکز نگهداری آنان موثر باشد و همچنین بهره‌جستن از نمادها و نشانه‌های فرهنگی مرتبط با جامعه آنان؛ ذهن آنان را به خاطرات خوب گذشته معطوف دارد. به عبارتی دیگر احساس سرزندگی که خود از کیفیت‌های مطلوب زندگی است، حاصل تأمین برخی از نیازهای زیستی و روان‌شناختی است که به طور عمده می‌تواند از طریق موارد ذکرشده؛ تأمین گردد. سرزندگی متأثر از چهار عامل: اقتصاد، امنیت، شرایط سیاسی و کالبدی است. ویژگی‌های کالبدی که یکی از عوامل مهم در ایجاد سرزندگی است؛ شامل دو بخش است که جنبه‌ای از آن ادراکی و جنبه‌ای از آن کاربردی است. بنابراین یکی از مسایل مهم در طراحی مراکز نگهداری سالمندان، علاوه بر روابط فیزیکی توجه به جنبه‌های کیفی محیط است. جامعه آماری این پژوهش، سالمندان بالای ۶۰ سال است که قادر به انجام امور شخصی خود هستند اما به دلایلی در فعالیت‌های اجتماعی فعال نیستند. با توجه به اینکه حفظ سرزندگی برای سالمندان بسیار مهم تلقی می‌شود. ضمن رعایت موارد بسیاری که بر میزان سرزندگی سالمندان موثر است به نظر می‌رسد با استفاده از طراحی فضای کالبدی، می‌توان بستر مناسبی جهت ایجاد حس سرزندگی در سالمندان، به وجود آورد.

۱-۱- بیان مسئله

از آنجایی که سالمندی سبب تحلیل سیستم عصبی و نقص در کارکردهای شناختی اعم از حافظه، یادگیری و توجه می‌گردد. درک فضای فیزیکی اشغال‌شده توسط سالمند برای ایمنی و کیفیت زندگی آن‌ها بسیار مهم است. کیفیت محیط زندگی یکی از عوامل موثر بر دل‌بستگی انسان به محیط است. محیط‌های بی‌کیفیت، خالی از

جمعیت گشته و به تبع آن، سرزندگی و زیست پذیری آن‌ها دست‌خوش تغییراتی خواهد شد [۱]. سرزندگی یکی از مؤلفه‌های سازنده‌ی کیفیت کلی طراحی یک محیط است. فضایی سرزنده است که، حضور قابل توجهی از افراد و تنوع آن‌ها به لحاظ سن و جنس در ساعات مختلف روز در آن حضور مستمر و ماندگاری داشته باشند به جای اینکه بخواهند سریع از آن عبور کنند. پاک‌زاد سرزندگی را با نشاط و شادی برای استفاده‌کنندگان فضا مترادف می‌داند، به عقیده وی، فضای فاقد سرزندگی، بی‌روح، یکنواخت و کسالت بار است. امروزه تک بعدی نگریستن به فضاها سبب کاهش کیفیت اغلب فضاها شده است. به طوری که برخی فضاها از عدم سرزندگی و پویایی لازم رنج می‌برند. از آنجایی که میزان حس سرزندگی سالمندان با بهبود کیفیت زندگی آن‌ها رابطه مستقیمی دارد؛ بنابراین پرداختن به موضوع سرزندگی از اهمیت بالایی برخوردار است. از این رو پژوهش حاضر مطالعه‌ای کیفی در باب شناخت مشخصات محیطی مناسب سالمندان با توجه به مطالبات آنان است تا طراحان با بهره‌گیری از آن بتوانند گام موثری در جهت بازگرداندن حس استقلال، کنترل زندگی و حس ارزشمند بودن که منجر به ایجاد یا ارتقای حس سرزندگی سالمندان؛ بردارند. لذا پژوهش حاضر جهت دستیابی به این امر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. مطالبات فیزیولوژیکی و روان‌شناختی سالمندان در ارتباط با محیط کالبدی سکونت آنان (مرکز نگهداری سالمندان) کدام است؟
۲. چه ویژگی‌هایی از محیط ساخته‌شده می‌تواند در ایجاد و افزایش احساس سرزندگی سالمندان موثر باشد؟
۳. نقش معانی مختلف محیط و به عبارتی معانی حاصل از نمادها و نشانه‌ها و جنبه‌های ادراکی محیط، در تأمین سرزندگی سالمندان در محیط‌های نگهداری آنان، چیست؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت موضوع

سازمان ملل متحد با شعاری تحت عنوان «پیش به سوی جامعه‌ای برای تمام سنین» سال ۱۹۹۹ را به عنوان سال جهانی سالمندان اعلام کرده بود تا ملل مختلف جهان به اهمیت این مسأله پی برده راه‌حل‌های مناسبی برای زندگی سالم همراه با توانمندی برای این جمعیت عظیم ارائه دهند.

شمار سالمندان هشیار و فعال کشور ما رو به افزایش است. با توجه به این پدیده، ایجاد شرایط آمادگی جهت پذیرش انسانی و مطلوب شمار در حال افزایش سالمندان در جامعه، به تدریج از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود [۲]. در حال حاضر سالمندان (جمعیت ۶۰ سال و بالاتر)، بیش‌ترین نرخ رشد جمعیتی را در دنیا در مقایسه با سایر گروه‌ها دارند. انتظار می‌رود بر اساس روند حاضر، جمعیت سالمندان دنیا تا سال ۲۰۵۰ به دو برابر سال ۲۰۰۰ افزایش پیدا کند و به یک میلیارد و دویست میلیون برسد. ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه به واسطه‌ی بمب جمعیتی دهه‌ی ۱۳۶۰ با جمعیت بیش از حد انتظار سالمندان در آینده روبرو است [۳]. اگرچه افزایش جمعیت سالمندان، بیانگر موفقیت نظام سلامت در ارائه‌ی خدمات بهداشتی، درمانی و مراقبتی است، اما از طرف دیگر این پدیده منجر به افزایش بروز مسایل مختلف اجتماعی، اقتصادی، روان‌شناختی،

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

فیزیولوژیکی و ... می‌شود. بر اساس نظریه تکاملی خانواده (اولین دووال، ۱۹۷۷)، مراقبت فرزندان از والدین ناتوان ممکن است منجر به فشارهای جسمی، عاطفی و مالی برای افراد در سنین میانسالی گردد. همچنین همزمان با افزایش تعداد سالمندان، مسأله وابستگی آنان به افراد دیگر مطرح می‌گردد.

با نگاهی به مراکز نگهداری از سالمندان، به راحتی می‌توان دریافت که این مراکز از تعدادی اتاق خشک، بی‌روح و تکراری، مسیرهای فاقد جذابیت برای سالمندان تشکیل شده‌اند که قابلیت پاسخگویی به بسیاری از نیازمندی‌های زندگی آنان را ندارند و سرزندگی محیطی در این فضاها دیده نمی‌شود. با اندک تأملی احساس عدم نشاط و سرزندگی را شاهد هستیم که این مسئله نوعی نارضایتی از کیفیت فضا در محیط‌های نگهداری از سالمندان را ایجاد کرده است. با وجود این، نگاهی دقیق‌تر به کارکردهای سرزندگی محیطی و تأثیر آن بر احساس امنیت، پایداری و خودکفایی، سلامت فیزیکی و ذهنی، پیشرفت کردن و رونق یافتن، رضایت‌مندی، نوآوری و خلاقیت، سازگاری، خوداحیایی و هویت، حس انسجام، به وضوح اهمیت و نقش سرزندگی محیطی در مراکز نگهداری از سالمندان به عنوان مکانی که سالمندان در آن هویت خویش را می‌یابند، روشن می‌شود.

با توجه به ابعاد گوناگون کیفیت زندگی سالمندان و نیازهای متعدد جسمی، روانی، اجتماعی و ...، هنوز به حد مناسب راهکار موثری به‌منظور ایجاد حس سرزندگی در طراحی محیط کالبدی سالمندان؛ ارایه نشده است. در صورتی که اگر شرایط مساعد برای سالمند فراهم باشد تا بتواند مستقل و امیدوار زندگی کند، مشکلات اجتماعی کاهش یافته، مشکلات خانواده نیز کمتر می‌شود. با توجه به اینکه سلامت روانی افراد سالمند با سلامت روانی افراد آن جامعه، ارتباط مستقیم دارد و نظر به اینکه تعداد افراد سالمند در جهان کنونی به تدریج افزایش می‌یابند، اهمیت توجه به این گروه سنی و مشکلات آن، از ضرورت‌های این عصر تلقی می‌شود و انجام پژوهش‌هایی در زمینه‌های مختلف را می‌طلبد. بنابراین درک فضای فیزیکی اشغال‌شده توسط سالمندان به منظور بالا بردن کیفیت زندگی و ایمنی آن‌ها بسیار مهم است.

۱-۳- هدف

هدف از پژوهش حاضر، بررسی رابطه بین نمادها در محیط ساخته‌شده و ایجاد حس سرزندگی در سالمندان، است.

۱-۴- فرضیه

ایجاد حس سرزندگی سالمندان با نمادها و نشانه‌ها در محیط ساخته‌شده بستگی دارد.

در این فرضیه متغیر وابسته حس سرزندگی سالمندان است و متغیر مستقل نمادها و نشانه‌ها هستند. هر کدام از این متغیرها با توجه به شرایط خودشان قابل تقسیم شدن به جنبه‌های دیگری هستند که نیاز است در این مقاله توضیح داده شود.

۲- ادبیات و پیشینه

در این بخش نخست به تبیین واژه‌های پژوهش و سپس به پیشینه آن پرداخته شده است.

۲-۱- سالمندی چیست؟

روان‌شناسان از سالمندی به عنوان مرحله سوم عمر یاد می‌کنند. سالمندی موجب تحلیل سیستم عصبی و نقص در کارکردهای شناختی شامل یادگیری، توانایی‌های زبانی و توجه و حافظه می‌گردد. استانداردهای جهانی برای تعیین حدود سن سالمندی که توسط سازمان جهانی بهداشت وضع شده، در جامعه ما سن ۶۵ تا ۷۹ سال است. سالمند از نظر لغوی کسی است که سال‌های زیادی را پشت سر نهاده است، سال‌هایی پر از خاطره و تجربه که با گذشت زمان به دست آمده است.

سالمندی یک مجموعه تکاملی است که هر نوع تقسیم‌بندی در مورد آن، اعم از آغاز مراحل و پایان آن، به آسانی مقید به زمان نیست، سن جسمی یا فیزیکی، سن زمانی یا تقویمی، سن روانی یا عاطفی، هر یک معانی متفاوتی دارند.

از نظر میزان توانایی می‌توان سالمندان را در چند گروه تقسیم نمود:

- سالمندانی که می‌توانند فکر کنند ولی قوای جسمی خود را از دست داده‌اند.
- سالمندانی که قوای جسمی و روانی خود را توان از دست داده‌اند.
- سالمندانی که از جسم و فکر فعالی برخوردارند [۴].

از آنجایی که در حدود ۹۵ درصد از کل سالمندان به گونه‌ای مستقل یا با حداقل یاری دیگران به زندگی خود ادامه می‌دهند و به نحو مناسبی در سلامت به سر می‌برند؛ در این پژوهش، دسته سوم مورد نظر قرار گرفت که البته شرایط خاص محیطی، نوع ارتباطات اجتماعی، کیفیت ژنتیکی و تندرستی آنان از مواردی هستند که می‌توانند در افراد مختلف، پارامتر پیری را تغییر دهند. همچنین در این پژوهش هدف افزایش طول عمر با استفاده از اقدامات پزشکی و دارویی نیست، بلکه هدف بالا بردن کیفیت زندگی و ایجاد حس سرزندگی در سالمندان است و یکی از ابزارها برای این کار، طراحی مناسب محیط ساخته‌شده برای سالمندان است.

۲-۲- محیط ساخته‌شده

عبارت محیط مصنوع (یا ساخته‌شده) به معنای محیط ساخته‌شده‌ی دست انسان و جایی است که مجموعه‌ی مورد نیاز انجام فعالیت‌های انسانی را در خود فراهم آورده است. محیط ساخته‌شده بخشی از محیط‌های زمینی یا جغرافیایی و فرهنگی است. در اینجا منظور اصلی محیط ساخته‌شده به عنوان بخشی از فضای زیست انسان است. محیط ساخته‌شده در معماری از سطوحی از مواد و مصالح با مایه‌های رنگی، بافت‌ها، روشنایی و درجات شفافیت مختلف و فضاهای بین آن‌ها تشکیل می‌شود. این عوامل معیارهای اساسی طراحی‌اند [۵].

۲-۳- حس سرزندگی

یک احساس درونی که از رضایت داشتن سرچشمه می‌گیرد و با آسایش و تأمین نیازها ارتباط مستقیمی دارد. این نیازها می‌توانند در دو دسته فیزیولوژیکی و روان‌شناختی جای گیرند. سرزندگی مفهومی است جدایی‌ناپذیر از فضاهای باز که از نتیجه برخورد و حضور افراد در فضاهای یادشده به وجود می‌آید. با عنایت به تعاریف ارائه‌شده در رابطه با فعالیت و سرزندگی، یک فضای سرزنده عبارت است از یک

6 (2) 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

فضایی که در آن حضور تعداد قابل توجهی از افراد و تنوع آن‌ها به لحاظ سن و جنس در گستره زمانی وسیعی از روز که فعالیت‌های آن‌ها عموماً به شکل انتخابی بروز می‌کند؛ به چشم می‌خورد.

۴-۲ - نماد (سمبل)

نماد علامتی است قابل تحلیل معنایی یعنی علامتی است قابل درک معنوی که دارای محتوایی است که فراتر از تأثیرات آنی آن قرار دارد. نماد چیزی روانی را قابل درک و احساس می‌کند یا به عبارت دیگر وسیله‌ای برای عینیت بخشیدن صوری به یک محتوای ذهنی است. به نظر گوته وظیفه نماد نشان دادن چیزی به خصوص در داخل یک کلیت و نشان دادن یک کلیت از طریق چیزی خاص است. نماد همواره گویای یک معنای کاملاً مشخص است. اغلب چنین است که یک علامت به عنوان یک نماد تهیه نمی‌شود اما بعدها با گذشت زمان ارزش نمادین به دست می‌آورد [۶].

نماد یک محتوای معنایی را به زبان فرم بیان می‌کند. امروزه از لغت نماد به غلط در مورد بسیاری از علائم نیز استفاده می‌کنند. به عنوان مثال اغلب از یک عدد نیز به عنوان یک نماد یاد می‌کنند. اما به طور معمول یک عدد فقط یک علامت صریح است نه نماد. البته این به این معنی نیست که یک عدد نمی‌تواند دارای جنبه نمادین باشد [۶]. یک نماد نتیجه فرایندی شناختی است که به تبع آن موضوع، ورای استفاده ابزاری معنایی ضمنی پیدا می‌کند. این معانی از داده‌های ذهنی مشاهده‌گر به موضوع گرفته می‌شوند. این داده‌ها ممکن است از یک تداعی روان‌شناختی، یک عرف اجتماعی، یا حتی از یک حادثه نتیجه شوند.

پیتر اسمیت^۱ توضیح جالبی در مورد نیاز انسان به نماد داده است: « با به وجود آمدن شعور عینی در انسان، انسان از چارچوب اجباری زندگی در فقط زمان حال آزاد شد. او اینک این امکان را داشت که با تحلیل گذشته، آینده را پیش‌بینی کند اما این مطلب تاوانی نیز به همراه داشت. گسترش بینش به آینده نوعی ترس را نیز در انسان به وجود آورد. انسان می‌توانست در سایه این دورنگری مصائب آینده را بر زمان حال تصویر و درک کند.»

جنبه احساسی یک نماد دارای اهمیت بیشتری است تا جنبه زیباشناختی آن. نظاره یک علامت می‌تواند ارضاء کننده باشد هر چند که این علامت از نظر زیباشناختی دارای ارزش چندانی نباشد. اما به طور معمول عامل نمادین بودن یک علامت باعث ارتقاء ارزش زیباشناختی آن می‌شود چرا که این عامل بعد جدیدی به علامت می‌دهد. نمادین بودن یک علامت - حتی وقتی که این علامت از نظر زیباشناختی ارزشی چندان نداشته باشد - بیانی احساسی به علامت می‌بخشد. اثر گذاشتن جنبه نمادین بر ادراک زیباشناختی ما مسأله‌ای است که جورج دیوید بیرکهورف نیز به هنگام ابداع فرمولش برای محاسبه اندازه زیبایی به آن توجه کرده است. او به این نتیجه رسید که وقتی اندازه زیبایی جسمی که دارای ارزش نمادین است با فرمول او محاسبه شود جواب یا کمتر و یا بیشتر از اندازه واقعی است.

رول گونزن هویزر آدر این مورد چنین توضیح می‌دهد: «بیرکهورف در فرمولش هر جسم را تنها مورد تحلیل ظاهری قرار می‌دهد به این دلیل در محاسبات او به عوامل روانی اجتماعی و نیز به تحلیل معنایی توجه نشده است درحالی‌که دقیقاً همین عوامل هستند که به یک

علامت بعد نمادین می‌دهند.» قدرت بیان حتی در یک علامت ثابت همیشه مساوی نیست. به عنوان مثال وقتی یک دایره را به عنوان علامت در نظر بگیریم می‌توانیم آن را یک فرم هندسی بدانیم. به این ترتیب دایره تنها دارای بعد ظاهری است، اما همان دایره به عنوان نماد بین-بانگ دارای مفهومی عمیق می‌شود. نمادها را نمی‌توان تنها به نمادهای بصری محدود کرد. نمادها در زندگی روزمره انسان‌ها نقشی اساسی بازی می‌کنند و می‌توان آن‌ها را جزئی از مبانی هر نوع جامعه بشری دانست. محتوای معنوی یک نماد را می‌توان در معماری به طرق مختلف بیان کرد. هر رنگی نیز دارای یک اثر خاص روانی بر انسان است. اغلب رنگ‌ها - متناسب با این اثر روانی - دارای مفهومی نمادین می‌شوند [۶].

۵-۲ - پیشینه پژوهش

ارسطو اولین متفکری بود که سرزندگی را مورد توجه قرار داد و آن را احساس شادی، رفاه انسانی و تجربه لذت بردن از زندگی خوب بیان کرد. تعریف لینچ از سرزندگی که بر اساس کتاب تئوری شکل خوب شهر منتشر شده، چنین است: هماهنگی محیط با نیازهای بیولوژیکی انسان و میزانی که فرم مکان‌ها، بقای زیست‌محیطی انسان و سایر موجودات زنده مفید به لحاظ اقتصادی برای انسان تأمین می‌کند. جیکوبز در کتاب مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا که در سال ۱۹۶۱ منتشر شده، می‌گوید: خیابان زنده همواره استفاده‌کنندگان و تماشایان را در کنار هم دارد، وی سرزندگی خیابان را امکان برقراری برخوردها و تعاملات مفید بین افراد و تماشاگردن دیگران می‌داند.

جان لنگ نیز به نقل از سوزان و هانری لنارد که در کتاب آفرینش نظریه معماری منتشر شد در سال ۱۹۸۷ به بیان منعطف بودن رابطه بین محیط و انواع فعالیت‌های مردم اشاره می‌کند [۵]. یان گل (۱۹۹۶) محیط‌هایی سرزنده است که در آن فعالیت‌های «اختیاری» و «اجتماعی» در دامنه‌ی نسبتاً گسترده‌ای از زمان جریان دارد.

هانری لنارد نیز در کتاب سرزنده سازی شهرها که در سال ۱۹۹۷ منتشر شده است، سرزندگی را به صورت زیر تعریف می‌کند: «امکان تماشای مردم و شنیدن صدای آن‌ها، امکان گرد هم آمدن غیررسمی مردم در عرصه‌های عمومی، فرصت اجتماعی شدن برای کودکان و نوجوانان در عرصه‌های عمومی، تأیید و ارزش قائل شدن همه افراد برای یکدیگر و احترام به معرفت و آگاهی‌های ساکنان».

در سال (۲۰۰۰) چارلز لاندردی مفهوم سرزندگی را به گونه‌های متفاوت بررسی نموده است. لاندردی در مقایسه با دیگر افراد، با دید جامع تری، سرزندگی را به شکل موضوعی بررسی کرده و به عوامل مؤثر بر آن اشاره نموده است. از نظر او سرزندگی و زیست پذیری به لحاظ اجتماعی می‌تواند به واسطه سطوح پایین محرمیت، پیوستگی اجتماعی قوی، ارتباطات خوب و پویایی میان لایه‌های اجتماعی، روحیه جمعی و غرور مدنی، دامنه وسیعی از شیوه‌های زندگی، روابط موزون و یک جامعه شهری با طراوت توصیف گردد.

بحرینی (۲۰۰۳) سرزندگی را به همراه مؤلفه‌های زیر تعریف می‌کند: «حس زندگی و هیجان، وجود مراکز حیاتی، تراکم زیاد در جوار مراکز و جاده‌های اصلی، فعالیت‌های کنار خیابان، فعالیت‌های مستمر یا غیر مستمر، فضاهای جالب و مهیج».

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

پاکراد (۲۰۰۳): «حیات و زندگی فرد در میان جمع بودن است و آنچه به یک فضا زندگی می‌بخشد، مردم و حضور فعال و پرشور و نشاط آن‌ها در فضاست.»

در سال (۲۰۰۵) نیز در لغت‌نامه شهرسازی رابرت کوان سرزندگی و زیست پذیری در کنار هم آمده و این‌گونه معنی شده است: سرزندگی شهر بازتاب سطح شلوغی آن در اوقات مختلف روز و در بخش‌های مختلف است، که در واقع اشاره به همان سرزندگی اجتماعی دارد.

کوروش گلکار (۲۰۰۷) سرزندگی را معادل واژه‌ی قابلیت زیستن و بعضاً زندگی یا حیات می‌داند و سرزندگی شهری را به عنوان یکی از مؤلفه‌های سازنده کیفیت کلی طراحی شهری تعریف می‌نماید که به عبارت دیگر سرزندگی به همراه سازنده کیفیت دیگر، یعنی خوانایی، شخصیت بصری، حس زمان، غنای حسی، رنگ تعلق، آموزندگی، نفوذپذیری و حرکت، اختلاط کاربری و فرم، همه شمول بودن، کیفیت عرصه همگانی، آسایش اقلیمی، ایمنی و امنیت، انعطاف‌پذیری، همسازی با طبیعت، انرژی - کارایی و پاکیزگی محیطی، پدیده‌ای به نام کیفیت طراحی شهری را می‌آفریند [۷]. همچنین جان روس رئیس کمیسیون معماری و محیط مصنوع انگلستان، معتقد است برای ارجاع به سرزندگی باید از واژه کیفیت استفاده کرد. وی سرزندگی را چنین تعریف می‌کند: «کیفیت زندگی آن طور که مردم در فضای شهری ادراک و تجربه می‌کنند.» [۷].

کرونا (۲۰۰۷) مطالعاتی را در زمینه مکان‌های زندگی با توجه به کیفیت را مطرح می‌کند، به مکانی که در ارتباط با فعالیت‌های غالبش به خوبی استفاده می‌شود و به کاربری‌های مکمل اجازه رشد و گسترش می‌دهد، سرزنده گفته می‌شود در اینجا سرزندگی یک محل با فعالیت‌های غالب آن است.

پامیر (۲۰۰۷) در کتاب «خلق یک مرکز شهری پر جنب و جوش» عوامل موثر بر یک مکان عمومی موفق و پر جنب و جوش را این چنین معرفی می‌نماید: «جایگاه یک فضای عمومی موفق بایستی به گونه‌ای باشد که پذیرای جمع کثیری از افراد باشد، به علاوه در نزدیکی مراکز خرده‌فروشی باشد به گونه‌ای که جاذب و تولیدکننده فعالیت پیاده گردد.» (اختلاط کاربری) وی سه مطلب را همزمان برای هر مکان با عناوین همچون اندازه مکان، برنامه مکان، طرح مکان مطرح می‌نماید [۸].

دادپور (۲۰۱۰) تعریف عام سرزندگی را، قابلیت مکان برای تأمین تنوعی از فعالیت‌ها و استفاده‌کنندگان با پیش‌زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با هدف تنوع تجربیات و تعاملات اجتماعی به گونه‌ای که امنیت، برابر و راحتی را برای همه استفاده‌کنندگان فراهم آورد؛ در نظر گرفت.

همان طور که اشاره شد بیشتر مطالعاتی که در بحث حس سرزندگی توسط نظریه‌پردازان انجام گرفته در حوزه‌ی فضاهای شهری است؛ اما می‌توان این نظرات را به حوزه‌های خردتر نیز بسط داد. به طور کلی سرزندگی در دوره معاصر شامل حوزه‌هایی از روانشناسی مثبت‌گرا بوده که ادبیات نظری سال‌های اخیر بر دو حوزه رفاه و لذت تأکید فراوان دارد. این رویکرد صرفاً تمرکز بر میزان لذت بردن در فضا است که به وسیله آن درد و رنج در فضا حذف می‌شود؛ نه تنها به عادات و کمال انسانی توجه می‌کند بلکه به عنوان یک راهنما برای رسیدن به شادی و شادی پایدار است.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است و شیوه تحلیل آن از طریق استدلال منطقی صورت می‌پذیرد.

به منظور دستیابی به اهداف تحقیق اطلاعات حاصله از طریق مطالعه کتابخانه‌ای به روش استدلال منطقی مورد تحلیل قرار می‌گیرد. پژوهش پیش رو، ابتدا ویژگی‌های کالبدی تأثیرگذار بر حس سرزندگی سالمندان را مورد بررسی قرار داده، سپس به تدوین یک چهارچوب نظری به منظور تبیین مفهوم سرزندگی و معرفی مؤلفه‌های سازنده آن، پرداخته است و در نهایت به استخراج راهکارهای طراحی بر اساس میزان اثرگذاری شاخص‌های کالبدی بر سرزندگی و زیست پذیری مراکز نگهداری سالمندان می‌پردازد. با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش «توصیفی - تحلیلی» بوده و به لحاظ هدف، در زمره تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد. در بخش دیدگاه‌های نظری و مروری بر مطالعات پیشین از روش توصیفی و برای دستیابی به روابط علی و شناخت همبستگی و روابط بین متغیرها و شاخص‌ها، روش تحلیلی به کار گرفته شده است.

۴- یافته‌ها

در این بخش به پاسخ سؤالات پژوهش پرداخته شده که با تجزیه و تحلیل و ارزیابی نظریات اندیشمندان این حوزه، به نتایجی دست یافته شده است.

۴-۱- چه ویژگی‌هایی از محیط ساخته شده می‌تواند در ایجاد و افزایش احساس سرزندگی سالمندان موثر باشد؟

محیط ساخته شده مجموعه‌ای از انطباق‌پذیری‌هاست که انسان با محیط‌های جغرافیایی و فرهنگی ایجاد می‌کند. ساماندهی محیط، روابط متقابل مردم و محیط جغرافیایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ضمن اینکه گرما و نور، صوت و بو و تماس‌های مکانیکی فرد را تغییر می‌دهد؛ تا حدودی نیز از تغییرات محیط‌های اجتماعی و فرهنگی مردم تأثیر می‌گیرد. حال این پرسش مطرح می‌شود که برای تأمین فعالیت‌های جدید و تجربیات جدید زیباشناختی آیا با تأمین بهتر فعالیت‌های موجود، شرایط محیط تغییر می‌کند؟

گیبسون (۱۹۶۶) می‌نویسد: «مردم سطوح سخت را مفروش و تسطیح می‌کنند، فضاهای سبز را اصلاح می‌نمایند، مسیرها را طراحی می‌کنند، زیر تقسیماتی را در مکان‌ها به وجود می‌آورند، خطرات را رفع می‌کنند، جزایری از نور را در شب فراهم می‌آورند، و راحتی را در فصل سرما تأمین می‌کنند. از همه مهم‌تر محیط را به شکل‌ها، و الگوهای قابل رویتی که تنها برای خودشان معنا دارد می‌سازند.» دلیل ایجاد این تغییرات، پاسخگویی بهتر محیط‌های جغرافیایی، زنده و فرهنگی به مقاصد و نیازهای انسانی است. این تغییرات بازتاب باورها، نگرش‌ها و امکانات زمانی خاص هستند و الگوهایی را برای آینده فراهم می‌آورند. ترکیب محیط، انگیزش بصری و لامسه و همچنین انگیزش صوتی و بویایی را فراهم می‌آورد. علاوه بر این انگیزش‌ها، قابلیت‌های محیط ساخته شده از بعضی رفتارها حمایت می‌کند و رفتارهای دیگری را محدود می‌سازد. این قابلیت‌ها تقریباً

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

نامحدود هستند. طبقه‌بندی‌های اولیه از محیط ساخته‌شده دامنه‌ای از قابلیت‌های آن را نشان می‌دهد. در ساده‌ترین صورت، سطوح سخت محیط، حرکت و جابه‌جایی انسان را تأمین می‌کنند. بعضی از سطوح از سطوح دیگر لغزنده‌ترند و موجب سرخوردن می‌شوند. با ترکیبی از سطوح عمودی، شیب‌دار و افقی، محیط ساخته‌شده برای تغییرات جوی، پنهان شدن، امنیت، و اجتماعات مردم سرپناه ایجاد می‌کند. این موارد از قابلیت‌های اساسی محیط هستند، علاوه بر این پیکره‌بندی سطوح می‌تواند نیاز به اسباب و لوازم بازی، ابزار کار و ماشین‌ها را تأمین کند. این ترکیب‌ها بیانگر معانی تداعی‌کننده‌ای چون نشانه‌ها و نمادها هستند. بعضی از این قابلیت‌ها تنها برای اعضای یک فرهنگ خاص و بعضی دیگر برای همه مردم قابل‌درک‌اند. قابلیت‌های الگوهای ویژه محیط ساخته‌شده از چگونگی طرح آن، مواد و مصالح به‌کاررفته در آن، و نحوه انتساب آن به گروهی خاص از مردم حاصل می‌شود. در سطح معانی شناخته‌شده، تشخیص قابلیت‌های محیط، عملکردی از ویژگی‌های زیست‌شناختی انسان به نظر می‌رسد؛ و در سطح معانی نمادین، این قابلیت‌ها عملکردی از عرف و تجربه اجتماعی مردم‌اند. در سطح معانی نمادین، قابلیت‌ها مبتنی بر شرایط اجتماعی فرد در فرهنگی خاص هستند. از آنجا که ادراک قابلیت محیط به میزان زیادی به ویژگی‌ها و انگیزش‌های انسانی فرد یا گروه بستگی دارد، فرایندهای بنیادین رفتار انسان نیازمند تبیین دقیق‌تر است. این تبیین دقیق‌تر، درک بهتر محیط و قابلیت‌های آن را برای مردم میسر خواهد ساخت [۵]. هورنای معتقد بود که فرهنگ و دوره‌ای که در آن بزرگ‌شده‌ایم تأثیرات خود را نشان می‌دهند. حتی آپورت و کتل که رویکرد صفت به بررسی شخصیت را آغاز کردند، اهمیت محیط را قبول داشتند. آپورت خاطر نشان کرد که گرچه وراثت مواد خام اساسی را برای شخصیت تأمین می‌کند، ولی این محیط اجتماعی است که این مواد را به صورت محصول پرداخت‌شده شکل می‌دهد. کتل معتقد بود که وراثت برای برخی از عوامل شخصیت مهم‌تر از عوامل دیگر است، ولی در نهایت عوامل محیطی تا اندازه‌ای بر هر عامل تأثیر دارند. هشت مرحله رشد روانی- اجتماعی اریکسون فطری هستند، ولی محیط تعیین می‌کند که این مراحل مبتنی بر عوامل ارثی چگونه تحقق یابند. مازلو و راجرز معتقد بودند که خودشکوفایی فطری است، ولی قبول داشتند که نیروهای محیطی می‌توانند از نیاز به خودشکوفایی جلوگیری کرده یا آن را تقویت کنند.

حیات و زندگی فرد در میان جمع بودن است و آنچه به یک فضا زندگی می‌بخشد، مردم و حضور فعال و پر شور و نشاط آن‌ها در فضا است. برای دست یافتن به محیطی زنده و یا سرزندگی در محیط، باید مکان‌ها و موقعیت‌هایی برای ایجاد تجربه‌های دوست‌داشتنی فراهم آورد. رابطه بین محیط و انسان بسیار پیچیده و چندبعدی است. محیط بر خلق و رفتار انسانی نقش به‌سزا و تعیین‌کننده‌ای دارد. ارتباط بین محیط و سرزندگی در محیط‌های مصنوع به وسیله طراحی، بازسازی، ساخت‌وساز و تعمیر نگهداری در فضا به وجود می‌آید [۹]. تداوم فعالیت در فضا می‌تواند نشانه سرزندگی فضا باشد و از طریق پویایی و دینامیک در فضا مورد ارزیابی قرار گیرد. سرزندگی محیط، کیفیتی است که نشان از پویایی و جنب و جوش حیات هر روزه افراد در ارتباط با بستر سکونتشان است. سرزندگی کالبدی به معنای صفات و

خصوصیاتی است که جسم بنا را از غیر متمایز کرده و شباهتش را با خودی آشکار می‌کند. این صفات باید به گونه‌ای باشند که جسم بنا در عین حفظ تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل باشد و نهایتاً به پیدایش یک کل منجر شود. به گفته کوین لینچ اگر بناست طراحی محیط ساخته‌شده مفید واقع گردد باید قادر باشد از راه اعتلای کیفیت محیط کالبدی، به اعتلای کیفیت زندگی انسان یاری رساند [۷]. از نظر فریتزر استیل مهم‌ترین عوامل کالبدی که موجب سرزندگی محیط می‌شوند عبارت‌اند از: احیای مکان و حس مکان، تنوع محرک‌های حسی، ایجاد عرصه‌های عمومی و خصوصی، حس فردیت و تعلق داشتن، حس تشخص و مناعت طبع، حس اعتماد و اطمینان، حس همبستگی، انطباق با تصاویر ذهنی، هویت و شخصیت ویژه مکان، قابلیت خاطره ساز بودن مکان. به طور کلی به نظر می‌رسد معیارهای ارزیابی بعد کالبدی حس سرزندگی فضایی در محیط شامل: نفوذپذیری، تنوع، خوانایی^۳ الگوهای فعالیت، انعطاف‌پذیری، گوناگونی، سلسله‌مراتب، پیوستگی، تناسب بصری، تمایز / تشابه، تداوم (ماندگاری) / تحول، تصویر ذهنی (نما)؛ است.

با توجه به مطالعات صورت گرفته، تأثیر خاطرات گذشته می‌تواند در بهبود حال و هوای سالمندان موثر باشد؛ به نظر می‌رسد بهره‌گیری از عناصری در محیط ساخته‌شده که یادآور خاطرات گذشته در سالمندان باشد؛ می‌تواند موجب ایجاد حس سرزندگی در آنان شود. همچنین استفاده از این عناصر، برخی از معیارهای ارزیابی بعد کالبدی حس سرزندگی در محیط را نیز تأمین می‌نماید.

۴-۲- مطالبات فیزیولوژیکی و روان‌شناختی سالمندان در ارتباط با محیط کالبدی سکونت آنان (مرکز نگهداری سالمندان) کدام است؟

افزایش تعداد سالمندان ما را متوجه اهمیت نقش سالمند در خانواده و تأثیر وی بر سیستم خانواده می‌کند. از این‌رو شناسایی و تأمین نیازهای آنان یکی از مسائلی است که باید مورد توجه قرار گیرد. بدین ترتیب در این بخش به بررسی نیازهای سالمندان پرداخته شده است. این نیازها به طور کلی به دو دسته نیازهای جسمانی و نیازهای روانی تقسیم شده‌اند.

نیازهای فیزیولوژیکی (یا جسمانی) سالمندان را بر اساس منابع مورد مطالعه می‌توان به شرح زیر تقسیم‌بندی کرد:

- احتیاجات معیشتی (نیاز اقتصادی)
- ورزش
- مراقبت‌های لازم
- آسایش حرارتی و برودتی سالمندان
- نورپردازی مناسب
- رنگ‌آمیزی مناسب
- تغذیه مناسب

نیازهای روانی سالمندان را بر اساس منابع مورد مطالعه می‌توان به شرح زیر تقسیم‌بندی کرد:

- آرامش و سکون
- امنیت
- احتیاجات عاطفی
- احتیاج به شرکت در زندگی اجتماعی

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

- یادآوری خاطرات گذشته
- تسلط و اختیار
- گردش و تفریح
- حس ارزشمندی

در یک دسته‌بندی کلی‌تر مطابق نظریه مازلو^۴، نیازهای پایه و فرایندهای انسان که شامل نیازهای سالمندان نیز می‌گردد، به شرح زیر است:

نیازهای پایه سالمندان:

- نیازهای فیزیولوژیک
- نیازهای ایمنی و سلامت
- نیاز به عشق و تعلق
- عزت نفس و احترام
- فرا نیازهای انسان:
- نیازهای شناختی
- نیازهای زیبایی‌شناختی

نیازهای فیزیولوژیک: نیازهای فیزیولوژیک یا جسمانی سالمندان شامل: تغذیه، استراحت و فعالیت فیزیکی، بهداشت فردی، دفع است. نیازهای ایمنی و سلامتی: نیازهای ایمنی و سلامت شامل بررسی و معاینات دوره‌ای است.

نیاز به عشق و تعلق: برقراری ارتباط از نیازهای اساسی بشر است. احساس تعلق عاملی است که میان انسان و محیط ارتباط برقرار می‌کند و پیوندی ایجاد می‌کند که فرد خود را جزئی از آن محیط می‌داند.

عزت نفس و احترام: عزت نفس و احترام به معنای عدم وابستگی یا آزاد بودن و تکامل اجتماعی از اطمینان درونی، استقلال و تطابق با بازنشستگی است. این نیاز به دو گروه تقسیم می‌شود: اول احساس عدم وابستگی یا آزاد بودن و دوم تکامل اجتماعی از اطمینان درونی. در شخص سالمند عزت نفس به معنی دوست داشتن خود به حد کافی برای ادامه زندگی باوقار است. عزت نفس، باعث پذیرش فرآیند پیری می‌شود، و از تسلیم شدن به این فرآیند جلوگیری می‌نماید. شخص سالمند مایل است هر چه بیشتر و تا حد ممکن مستقل بماند، اگر فردی سالم از نظر اقتصادی تأمین باشد، مستقل بودن راحت تر است. مراقبت از خود یک جنبه مهم استقلال است. اگر فرد نتواند نیازهای اساسی خود را تأمین نماید، ممکن است تنها زندگی کردن مشکل باشد. سالمندان به یک محیط کاملاً اختصاصی برای خود نیاز دارند، محیطی که به آن‌ها اطمینان، راحتی، آرامش و خلوت بدهد؛ این محیط می‌تواند یک اتاق یا قسمتی از یک اتاق همراه با ذخایر و یادگارهای دوران زندگی آن‌ها باشد.

فرایندهای انسان: مازلو معتقد است فقط یک درصد افراد به این طبقه از نیازها می‌رسند.

رودلف آرنه‌ایم اشاره به این مطلب می‌کند که نیازهای فیزیکی و نیازهای روانی را نمی‌توان به سادگی از یکدیگر جدا کرد چرا که نهایتاً هر دوی این نیازها جنبه معنوی روحی دارند. هر نوع میل جسمی انسان - مثل نیاز به گرما یا غذا و غیره به صورت یک نیاز روانی ظاهر می‌شود چنین است که نمی‌توان به طور مثال بین یک دیوار و تزئینات آن جدایی قائل شد. دیوار در وهله اول برای برآوردن نیازهای

فیزیکی ساخته شده است اما تزئینات آن نیز ارضاء کننده نیازهای روانی است. فقدان یک دیوار در وهله اول اثر فیزیکی دارد. مثلاً باعث سرمای ما می‌شود. اما نبودن تزئینات آن نیز باعث ملال و خستگی می‌شود که نهایتاً این نیز اثری فیزیکی بر سلامتی ما می‌گذرد [۶].

۴-۳- نقش معانی مختلف محیط و به عبارتی معانی حاصل از نمادها و نشانه‌ها و جنبه‌های ادراکی محیط، در تأمین سرزندگی سالمندان در محیط‌های نگهداری آنان، چیست؟

انسان برای درک محیط خود احتیاج به قواعد و قالب‌هایی دارد تا بتواند به کمک آن‌ها بافت خبرها را به دست آورد. به کمک این قواعد و قالب‌هاست که انسان در ذهن خویش می‌تواند با به هم پیوستن مقادیری از این علائم خبری «طرح‌واره»هایی تشکیل دهد که به کمک آن‌ها محیط را بسیار آسان‌تر درک نماید. محتوای واقعی اطلاعاتی یک خبر در ارتباط مستقیم با جدید بودن یا غیرمنتظره بودن اطلاعات آن است. هرچه غیرمنتظره‌تر باشد دارای بداعت بیشتری است و برای ما ارزش بیشتری دارد. اما این «بداعت» نیز بایستی همیشه در ارتباط با اطلاعات گذشته باشد وگرنه برای ما اصلاً قابل فهم نخواهد بود [۶]. محیط ساخته‌شده برای مردم معانی بالقوه نمادین زیادی دارد. تشخیص این معانی، خودآگاه و ناخودآگاه در احساسات مردم نسبت به محیط و نسبت به خودشان اثرگذار است. علاوه بر این، هویت یافتن با معانی نمادین محیط ساخته‌شده احساس تعلق مردم را به یک گروه اجتماعی یا یک مکان افزایش می‌دهد. معنی نمادین الگوهای خاص محیط ساخته‌شده به زمینه مکانی آن‌ها نیز بستگی دارد. چارلز موریس (۱۹۳۸) سه سطح از معنا را تحت عنوان نحوی، مفهومی، و عملکردگرا نام برده است. روشن است که معیارهای مشابهی چون نمای ساختمان‌ها ممکن است برای افراد مختلف معانی متفاوتی داشته باشند، اما در جامعه‌ای همگون، راجع به نمادگرایی و شیوه‌ها و تزئینات خاص ساختمانی توافقی عمومی وجود دارد [۵]. نماد تا عصر جدید، در تمام دوره‌های معماری نقشی اساسی بازی کرده است. فرم پردازی فضا تنها بر اساس عملکرد، ساختار و عوامل زیباشناختی -چنانکه امروزه انجام می‌شود- نبوده است، بلکه جنبه‌های نمادین نیز در آن دخالت داشته‌اند. نماد نمایشگر یک محتوای معنوی است و این به این معنی است که می‌توان از یک نماد در عرضه یک ایدئولوژی سود برد [۶].

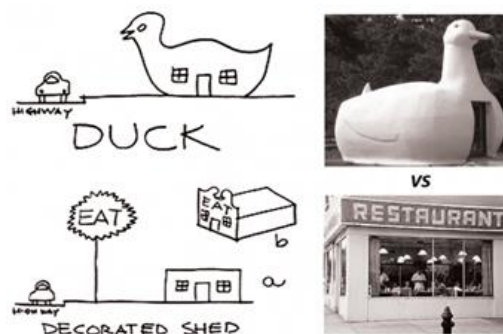
ایمان داشتن به یک نماد می‌تواند تا جایی پیش برود که برای آن نماد قدرت‌ها و نیروهایی را قائل شد که در عالم واقعیت فاقد آن‌ها است. محتوای ذهنی در اینجا اهمیتی بیش از ادراک بصری دارد [۶]. برای مردم نمادها یکی از راه‌های برقراری ارتباط هستند. معانی نمادین مبلمان، طرح‌های معماری و شیوه‌های طراحی و طراحی منظر، شیوه‌هایی غیر کلامی‌اند که مردم از آن‌ها برای تبادل پیام‌های خود، پیشینه خود، شئون اجتماعی و جهان‌بینی‌ها استفاده می‌کنند [۵]. توضیح تجربی این مطلب از تفسیر مدل انگیزش‌های انسانی مازلو به دست می‌آید. محیط کالبدی بیانگر شأن اجتماعی مردم بهره‌بردار است و مردم نیز نسبت به آن آگاهی دارند، ولی نمادگرایی محیط ساخته‌شده در تأمین نیازهای عاطفی و نیاز به احساس تعلق و احترام نقش مهم‌تری دارد.

شکل‌ها و الگوهای سازنده شیوه‌های معماری حامل معنا هستند. در هر فرهنگ شکل‌های خاصی چون دایره یا الگوهایی چون تقارن، معانی تداعی‌کننده دارند. سادگی یا پیچیدگی پیکره‌بندی بناها وابسته به مناطق فرهنگی خاص است. اشکال شفاف و ساده با کنایه‌های معدود تاریخی معرف عصر ماشین و مدرنیته، و ظهور پیچیدگی اشکال و الگوها معرف جامعه فراصنعتی است. در مورد مسکن، معنای سازه مستطیل شکل که یک خانوار در آن زندگی می‌کند به طور متناوب در ادبیات معماری و علوم اجتماعی ذکر شده است. این فرم مسکن تداعی‌کننده شیوه زندگی فردگرایانه است.

ونتوری، اسکات براون، و ایزنور^۵ (۱۹۷۷) از نظر رابطه بین کارکردهای ابزاری و نمادین دو گونه ساختمان را تشخیص داده‌اند. این دو گونه در ماهیت پیکره‌بندی بناها انعکاس یافته‌اند:

۱. موردی که نظام فضایی معماری، سازه و عملکردهای آن با یک فرم نمادین کلی پوشیده شده، ساختمان مجسمه‌وار حاصل را به افتخار رستوران گذری اردک شکل^۶ «جوجه اردک لانگ آیلند»^۷ که در کتاب «زیاله‌دان خدا»^۸ پیتربلیک تصویر شده، اردک می‌نامیم.
۲. موردی را که نظام‌های فضا و سازه به طور مستقیم در خدمت عملکردها هستند، و تزئین مستقل در آن‌ها به کار گرفته شده است «اتاقک تزئین‌شده» می‌نامیم.

نکته اصلی این است که «اردک» نمادی از پیکره‌بندی کلی بناست. درحالی‌که در «اتاقک تزئین‌شده» تزئین به نما اضافه شده است. (شکل ۱) بیشتر آثار معماری جدید (مدرن) همانند «اردک» هستند؛ درحالی‌که بیشتر معماری‌های تجاری بومی در زمره «اتاقک‌های تزئین‌شده» اند.

شکل ۱ دو طبقه برای بیان محتوای معنوی یک بنا: «اردک» و «اتاقک تزئین‌شده»

در اتاقک تزئین‌شده، معانی تزئین به کار گرفته شده منطقی ضمیمی دارند. اتاقک‌های تزئین‌شده به خاطر پیشینه‌ای که در ذهن مشاهده‌گر دارند، همان‌گونه که هستند به نظر می‌آیند. معانی تداعی‌کننده اردک بیانگر مقاصد معمار است. در اتاقک تزئین‌شده معانی تداعی‌کننده به پیشینه تجربیات روزمره متکی‌اند؛ در مورد اردک تشخیص تداعی وابسته به دانستن دیدگاه فلسفی طراح است. از نظر سانتایانا، این یک تداعی روشنفکرانه است [۵].

از آنجا که سازه بنای «اردک» غیراقتصادی است و استفاده عملی از آن نیز بدون اشکال نیست، طراحان راه دوم یا به عبارتی «اتاقک تزئین‌شده» را پیشنهاد می‌کنند. در این حالت از طرفی ساختمان -

که پوششی است از نظر اقتصادی باصرفه و با بیش‌ترین بازده از نظر عملکردی - و سوی دیگر تزئین آن - که می‌بایستی گویای محتوا و عملکرد آن باشد - تفکیک شده است [۶]. این تعابیر نمادها و استعارات را می‌توانیم همچنان ادامه دهیم و به جنبه و ارتباطات تاریخی و انسان‌شناختی و غیره نیز تعمیق دهیم. به این ترتیب این بناها تنها شامل مجموعه‌ای از فضاها نیست بلکه چنانکه گفته شد با این تعابیر دارای ارزش‌های ذهنی نیز هستند [۶].

حجم، میزان محصور بودن فضا، و تناسب فضای محصور، همگی بامعنا هستند. استفاده از فضا به خودی خود یک نماد مهم است. در بیشتر سازماندهی‌های رسمی و غیررسمی، مردم با بضاعت اجتماعی بالاتر نسبت به طبقات پایین‌تر از فضاهای کالبدی بزرگ‌تری استفاده می‌کنند. تشخیص این تفاوت مشکل نیست. در بسیاری از پایتخت‌های جهان ساختمان‌های دولتی فضاهای وسیع و نماهای گسترده دارند. این نحوه بیان نمادی از اهمیت و قدرت دولت یا کشور است. معانی روابط فضایی دیگر به صورت اساسی مطالعه نشده‌اند. کریستین نوربرگ-شولتز (۱۹۷۱) فضای معماری را عینیت بخشیدن به فضای وجودی انسان می‌داند. «این مفهومی روان‌شناختی است که به «طرح‌واره‌های ذهنی» انسان که در تعامل با محیط توسعه می‌یابند، تا حد کفایت معنا می‌بخشد». همانطور که بیان شد ونتوری، اسکات براون و ایزنور بناهای معماری را بر این اساس که کل سازه ساختمان یک نماد باشد و یا نمادگرایی در اجزای آن به کار گرفته شده باشد به دو گونه تقسیم کرده‌اند. اولی را «اردک» و دومی را «اتاقک تزئین‌شده» نامیدند. در مثال شکل (۲) که نماد اردک در آن به کار رفته، درک نمادگرایی به ادراک مقاصد معمار وابسته است. اتاقک‌های تزئین‌شده معانی تداعی‌کننده‌ای دارند که جزئی از فرهنگ است، ولی همیشه هم این‌گونه نیست [۵].

مصالح ساختمانی: در اصل این مصالح به دلایل فنی انتخاب می‌شوند، ولی بیان معماری آن‌ها نیز مورد نظر است. بنابراین بین قابلیت‌های فنی مصالح و نیازهای زیباشناختی مورد انتظار از آن تفاوت‌هایی وجود دارد. کیوشی آیزومی (۱۹۶۹) معتقد است که استفاده از پلاستیک بجای چوب و مصالح دیگر به دلیل تحمیل نظام ادراکی مردم و یا به دلیل ناسازگاری میان ظاهر مصالح و احساسی که از آن دریافت می‌شود، در مشاهده‌گر ایجاد تردید می‌کند. این فرضیه جالب و قابل‌بحث است.

ماهیت روشنایی: تلاش برای استفاده از کیفیت‌های نمادین نور در طراحی، تاریخی طولانی دارد. در سطح دنیوی تر، بین میزان روشنایی، انواع لوازم روشنایی و ماهیت بعضی قرارگاه‌ها و مکان‌های رفتاری همبستگی زیادی وجود دارد [۵]. مطالب نظری در خصوص استفاده‌های نمادین نور اندک است. به گفته موریس در حال حاضر شناخت قابل قبولی از عملکرد نور وجود دارد، ولی راجع به مفاهیم معناشناختی و نحوی نور، دانش سازمان‌یافته کمی در دست است. رنگ: رنگ‌ها و رنگ‌آمیزی محیط ساخته‌شده در مقیاس‌های گوناگون معانی مختلفی دارند. این معانی اغلب تابعی از عرف رایج در جوامع هستند. مردم اگر در مورد مفاهیم عرفی حتی سابقه و شناخت روشنی نداشته باشند، باز هم آن را درک می‌کنند. عرف و مفاهیم رنگ در جوامع مختلف متفاوت است. رنگ‌هایی که در اصل به دلایل عملکردی انتخاب شده‌اند، ممکن است گونه‌های خاصی از

ساختمان‌ها را تداعی کنند. اگر این رنگ‌ها در مکان‌های دیگری استفاده شوند، باز هم معنای قدیمی خود را حفظ می‌کنند. در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی مختلف و گاه متناقض دارند [۱۰]. محیط غیربصری: صدهایی که از سطوح محیط در اثر عملکرد و حرف‌زدن انسان منعکس می‌شوند بامعنا هستند. این معانی هم‌ابزاری و هم‌نمادین‌اند. کیفیت‌های لامسه‌ای و بویایی سطوح و بافت‌ها نیز همین‌گونه‌اند، حتی اگر مردم از این کیفیت‌ها آگاه نباشند. بعضی از تداعی‌ها خوشایند و بعضی دیگر ناخوشایند هستند. با وجود اینکه داستان‌ها و تصاویر پر از معانی گوناگون‌اند، در مورد گونه‌های معنا، تحقیقات کمی انجام شده است [۵].

۴-۳-۱- معنای غیرمادی محیط ساخته‌شده

بعضی ساختمان‌ها گروه‌هایی از مردم یا رویدادهایی خاص را تداعی می‌کنند. این رویدادها ممکن است تکرار شوند یا در مقطعی از زمان اتفاق بیفتند [۵]. گوستاو تودور فخرن^{۱۰}، بنیان‌گذار مبانی ادراک در نظریه تداعی خود به این نتیجه رسیده است که اکثر ادراکات را می‌توان در ارتباط با تجربیات قبلی دانست. درک یک نماد احتیاج به شناخت قبلی دارد و وابسته به فرهنگ است [۶].

نگرش‌ها ترکیبی از باورها و ارزش‌ها هستند. نگرش به معنای نمادین خاص محیط، از ارزش دادن به باوری راجع به آن نگرش حاصل می‌شود. اثباتی و علمی در نظر گرفتن نمادهای خاص با استفاده از نظریه تعادل^{۱۱} هاید^{۱۲} قابل تبیین است. نگرش یک فرد به یک نماد، به نگرش فرد به مرجع و پیوند دریافت شده بین نماد و مرجع بستگی دارد. سؤال مهم برای نظریه طراحی محیط چگونگی به وجود آمدن این نگرش‌هاست. پاسخ روشن به این سؤال، طراحان را نسبت به درک مردم و همچنین خود طراحان تواناتر می‌سازد.

بر اساس نظریه سیماشناختی، ساختمان‌ها خواصی سیماشناختی دارند که به طور مستقیم توسط مشاهده‌گر قابل دریافت است. یک نظر این است که خط و فرم به علت دریافت نظام عصبی انسان بامعنا هستند. نظر دیگر این است که این شکل‌ها به دلیل همساختی با پدیده‌های طبیعی حامل معنا می‌باشند. گفته شده است که معانی نمادین خودانگیخته از تمثیل‌های قابل دریافت مستقیم که نیازی به تفکر عمیق ندارند به وجود می‌آیند [۵].

مفاهیم ضمیر ناخودآگاه جمعی و فردیت یونگ برای تبیین این که چرا بعضی فرم‌ها برای ما معنی‌دار هستند به کار گرفته شده است. یونگ ادعا کرده است که ضمیر ناخودآگاه^{۱۳} جمعی پیوند مردم را با گذشته برقرار می‌سازد. انسان شخصیت و آرزوهای خود را از طریق انتخاب محیط زندگی بیان می‌کند. همان‌گونه که پیش از این گفته شد، مردم این عمل را با فرم‌خانه‌هایی که می‌سازند یا انتخاب می‌کنند انجام می‌دهند.

رویکرد مبتنی بر رفتارگرایی در ادراک نمادها معتقد است که عناصر محیط ساخته‌شده و معنای خاص در شرایطی که مردم آن‌ها را خوشایند می‌یابند تداعی می‌شوند. چون این تداعی‌ها بازگشت‌کننده و تکرار‌شونده هستند، مردم به مطالبه معنا ادامه می‌دهند. مفهومی که زمانی رابطه جبری بین «عملکرد» و «فرم» بوده، چون مردم فرم را مهم می‌دانند به صورت نمادی تداعی‌کننده در آمده است. این توضیحی است برای استفاده یونانی‌ها از جزئیات سازه چوبی در

ساختمان‌های سنگی. استفاده‌ای که در ابتدا اهمیت سازه‌های داشت، در اثر مرور زمان اهمیت یک نماد مهم تزئینی را پیدا کرد.

بر اساس مدل اکولوژیک ادراک و شناخت، ویژگی‌های الگویی محیط ساخته‌شده باید آموخته شوند. مدل اکولوژیک، مدل رفتارگرا را رد می‌کند و با قبول این باور، بر اهمیت فرهنگ در درک معانی محیط ساخته‌شده تأکید می‌کند.

آن‌گونه که نوربرت وینر^{۱۴} زمانی گفته است: «محیط اطراف انسان شامل هزار و یک پیام است که به هر کس ممکن است مربوط باشد.» [۵]. شماری از مطالعات (Cooper, 1974) نشان می‌دهد که جنبه‌های درونگرایی و برونگرایی شخصیت، معرف‌های مهم تری برای نگرش مردم به محیط است. مردمی که در روابط محیط برونگرا هستند بیشتر از دیگران به تزئین خانه‌های خود تمایل دارند. این تمایل نه تنها در افراد برونگرا بلکه در گروه‌های برونگرا نیز وجود دارد. معانی نمادین محیط ساخته‌شده باید در مجموعه وسیع تری از ارزش‌های فرهنگی مردم و محیط در نظر گرفته شوند [۵].

مطالعه‌ای (Croat and Ganter, 1979) نشان داده است که بناهای معماری از همان گونه‌ای که هستند به نظر غیرمعماران می‌رسند. فرم شهرها و خانه‌ها، تا حدودی، پاسخ به اقلیم است. برای مثال شیب سقف‌ها تداعی‌کننده پهنه‌های اقلیمی و نماد هر اقلیم هستند. در مورد مصالح ساختمانی و فضای سبز نیز احتمالاً همین گونه است. وقتی مردم از منطقه‌ای به منطقه دیگر مهاجرت می‌کنند، نمادهای هویتی خود را به همراه برده و نمادهایی را که ممکن است در موقعیت جدید الگوهای «کارکردی» مناسبی باشند به کار می‌گیرند [۵].

نمادگرایی الگوهای مبلمان، ساختمان، و طراحی منظر در تحسین زیباشناختی جهان هستی اهمیت ویژه‌ای دارد. انتخاب اینکه مردم کجا کار و زندگی کنند اغلب بر اساس زمینه‌های نمادین انجام می‌شود. بر اساس نوشته راپپورت (1977) با تغییر نمادهای تداعی‌کننده مناسب یک مکان، ادراکات مردم از کیفیت آن مکان تغییر می‌کند. ولی اطلاعات حرفه معماری نشان می‌دهد که طراحان در درک و استفاده از نمادها با مشکل جدی مواجه‌اند. به دلیل نبود نظریه اثباتی روشن از نمادگرایی محیط، پیش‌بینی نتیجه چنین کوشش‌هایی مشکل است. هنوز سؤالات اساسی زیادی وجود دارد. تا چه حد ساختمان‌ها می‌توانند با هدف تأمین ارزش‌های نمادین طراحی شوند؟ رموزی که جمعیت‌های خاص می‌فهمند و از آن لذت می‌برند کدام است؟ چه روش‌هایی برای تثبیت آن‌ها وجود دارد؟ [۵].

بر اساس تحقیقات انجام‌گرفته در مباحث روان‌شناسی، استفاده از تشبیهات یکی از روش‌های فراگیری است. فراگیری یعنی ایجاد واسطه‌های جدید در ذهن و آفرینش مفاهیم جدید؛ و تشبیهات در این کار بسیار موثرند. هنگامی که از درک مطلبی عاجزیم، تشبیه می‌تواند به ما کمک کند تا دریابیم آن چه را درک نمی‌کنیم مانند چیزی است که درک می‌کنیم. کاربرد تشبیه به ما کمک می‌کند تا به ارتباطی مابین دو امر دست یابیم. اگر واقعه (الف) مانند واقعه (ب) باشد و (الف) برایمان ملموس باشد، آن گاه ناگهان واقعه (ب) نیز برایمان ملموس خواهد شد. با توجه به گفته رابینز، استفاده از نمادها و نشانه‌ها و جنبه‌های ادراکی محیط می‌تواند در برقراری ارتباط بین افراد با محیط کالبدی موثر باشد. از آنجایی که یکی از مشکلات سالمندان با محیط‌های جدید، ناسازگاری و عدم حس تعلق به محیط

- [۸] پامیر، سای، مترجمین: بهزادفر، مصطفی، شکیمانمش، امیر(۱۳۸۹) آفرینش مرکز شهری سرزنده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران
- [۹] Appleyard, D.(1979), Planning the Pluralistic City, Cambridge, Mass: MIT Press.
- [۱۰] Potter, J. & Cantarero R. & Wood H.(2012), The Multi-Dimensional Nature of Predicting Quality of Life, Social and Behavioral Sciences, ASEAN Conference on Environment- Behaviour Studies, pp. ۵۰-۷۹۰.

ساخته شده است؛ به نظر می‌رسد استفاده از تشبیهات یا -به زبان معماری- نمادها، می‌تواند در ایجاد ارتباط و درک بهتر محیط؛ به سالمندان موثر باشد. از این رو با برطرف شدن این نیاز، تأمین حس سرزندگی حادث می‌شود.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب عنوان شده در بحث سرزندگی و نیازهای سالمندان و مقایسه و ارزیابی آن‌ها، چنین نتیجه گرفته شد که اساساً تأمین نیازها و کمبودهای هر انسانی یک ضرورت است و زمانی که این نیازها برطرف شوند؛ سرزندگی حادث می‌شود. بنابراین از آنجایی که در این پژوهش هدف از طراحی مرکز نگهداری سالمندان، ایجاد حس سرزندگی در آنان به واسطه محیط کالبدی یا ساخته شده است؛ به بررسی نیازهای اساسی آنان و چگونگی برطرف کردن این نیازها با استفاده از نمادها پرداخته شد. نتایج حاصل از پژوهش‌ها نشان داد، سالمندان در محیط‌هایی که آن‌ها را احاطه کرده است به تغییرات عمده تمایل ندارند. یکی از مسائلی که موجب ناسازگاری سالمندان و عدم برقراری ارتباط با مراکز نگهداری آنان شده است، عدم توجه به نیازهای روانی آنان است. از جمله این نیازها که شاید بتوان گفت بیش‌ترین تأثیرگذاری را بر سایر نیازها به طور مستقیم یا غیرمستقیم، دارد؛ عدم برقراری ارتباط تصورات ذهنی سالمندان با محیط نگهداری آنان است. محیط ساخته‌شده اگر پاسخگوی نیازهای سالمندان باشد، در آنان نوعی احساس خوشایندی یا خرسندی ایجاد کرده که می‌تواند یکی از عامل‌های موثر در ایجاد یا ارتقای حس سرزندگی آنان قلمداد شود. در پی پاسخگویی به این نیازها، به نظر می‌رسد به‌کارگیری نمادها می‌تواند یکی از راهکارهای تأمین این نیازها باشد.

۶- منابع

- [۱] شاهپوندی، احمد، قلعه نوئی و محمود، علی پور اصفهانی، مریم(۱۳۹۴)، بررسی ویژگی‌های کالبدی و اثرگذاری آن بر سرزندگی و زیست‌پذیری محله‌های قدیم شهری(نمونه موردی محله سنبلستان اصفهان)، فصلنامه مرمت و معماری ایران، دوره ۱، شماره ۹، ص ۲۶-۱۳
- [۲] World Health Organization (WHO) (2011), 10 facts on ageing and the life course, Available from: URL: <http://www.who.int/topics/ageing/en/htm>.
- [۳] درویش پور کاخکی، علی و همکاران(۱۳۹۱)، طراحی ابزار اندازه‌گیری کیفیت زندگی مرتبط با سلامت سالمندان، مجله پژوهشی حکیم، دوره ۱۵، شماره ۱، ص ۳۰-۲۷
- [۴] شاملو، غلامعلی(۱۳۶۴)، پیری چیست، چرا پیر می‌شویم؟ طرح مقدماتی پیری شناسی و توانبخشی سالمندان، نشر چهر، تهران
- [۵] لنگ، جان(ترجمه دکتر علیرضا عینی فر) (۱۳۸۸)، آفرینش نظریه معماری(نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ یازدهم، تهران
- [۶] گروتز، یورگ کورت(ترجمه جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون)(۱۳۹۰)، زیبایی‌شناسی در معماری، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ هفتم، تهران
- [۷] گلکار، کورش(۱۳۸۶)، مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، مجله صفا (مقاله ژورنالی)، دوره ۱۶، شماره ۴۴، ص ۷۵-۶۶

1. Peter F.Smith
2. Rul Gunzenhauser
- می‌آورد. فراهم را مکان یک شدن زمینه قابل درک که است کیفیتی. خوانایی³
4. Mazlo
5. Venturi, Scott Brown and Izenour
6. duck-shaped drive-in
7. the Long Island Duckling
8. God's Own Junkyard

⁹ فضای محصور به فضای دارای حریم، جمع شده و تمرکزگرا گفته می‌شود، درحالی که فضای باز حرکت به درون و حرکت به بیرون، نفوذ فضایی، اختیار و آزادی را پیشنهاد می‌کند.

10. Gustav Theodor Fechner
11. balance theory
12. Heider
- ضمیر ناخودآگاه از مجموعه‌ای از انرژی‌های روانی که همان صور نوعی است، تشکیل شده است.
14. Norbert Wiener

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

